

LA MARCA DEL PENEDÈS: AVENÇ DE LA FRONTERA I REPOBLACIÓ AL BAIX PENEDÈS. PROBLEMES JURISDICCIONALS, s. XI - ppi XII

NÚRIA CANYELLAS I VILAR

Aquest treball pretén donar una visió de l'evolució del repoblament de la part meridional del Penedès a partir del Cartulari de Sant Cugat del Vallès i de les cartes de repoblació i franquícia publicades per Font i Rius.

Es fa especial referència als nombrosos pleits que contraposaven els estaments monacal i militar.

LA MARCA DEL PENEDE'S: AVENÇ DE LA FRONTERA I REPOBLACIÓ AL BAIX PENEDE'S. PROBLEMES JURISDICCIONALS, s. XI - ppi XII

La marca del Penedès va patir, com totes les zones frontereres, els perills dels atacs musulmans i, per tant, la repoblació d'aquestes va ser lenta i difícil.

Amb la mort d'Al-Tawil (914) la frontera va quedar tranquil·la per uns decennis. A finals del s. X el comte Borrell va portar una activitat força emprenedora a la part més avançada de la marca penedesenca. El 974 cedeix una carta de població per organitzar els alous entorn el castell del Montmell; aquest avenç contrasta amb la relativa inamovilitat de la frontera urgellenca que també estava al seu càrrec.

La gran expedició d'Almanzor contra el comtat de Barcelona (985) tingué efectes desastrosos per les naixents colonitzacions i desorganitzà sensiblement el sistema fronterer muntat els últims decennis. Borrell reaccionà ràpid i inicià una política general encomanant la zona de Cardona als vescomtes d'Osona i la penedesenca als de Barcelona. Cinc anys després es rehabilità el castell de Ribes i el 991 la posició clau d'Olièrdola ja era a punt.

Però més a ponent la vida continuava insegura i difícil, tal és el cas de les possessions de Sant Cugat en la part muntanyosa de Montagut i en la pantanosa de Calders, les quals havien quedat abandonades i van

donar lloc a certes aprisions, la qual cosa portarà tot un seguit de problemes, que veurem més endavant.

El 1003-4 aquesta àrea va tornar a ser atacada per una ràtzia musulmana encabdillada per Abd al-Malik.

El 1010 va ser una data clau que va canviar de signe el resultat de les lluites i va afavorir l'estabilització de la Catalunya Nova, regió que des del tombant del mil·lenni només havia viscut lluites. Aquest any el comte Borrell organitzà una expedició contra Còrdova com a resposta a tots els atacs rebuts. L'acció dels comtes i bisbes a Andalusia va ser de la mateixa índole que les musulmanes aquí, expedició de saqueig. A més, d'aixecar la moral, els efectes econòmics van ser òptims, va començar a despertar-se la riquesa, va aparèixer una altra vegada l'or en les transaccions i es caminava cap al cobrament de les pàries. Aquest floreixement de la riquesa portà a la intensificació de les repoblacions agràries i facilità recursos per a les necessàries inversions de l'obra.

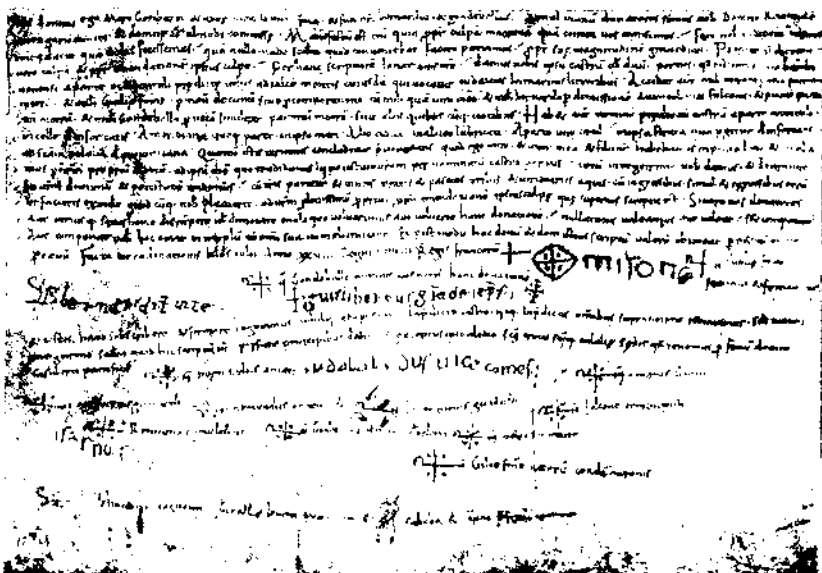
En la marca de ponent, ja abans de l'expedició a Còrdova, membres de la casa vescomtal i vicarial de Barcelona havien reemprès la repoblació del Baix Penedès i fins i tot de la regió de Valls. Un exemple, ens el mostren els docs. 431 i 432, publicació i execució del testament d'Adalbert, respectivament. Adalbert sembla que era descendent de família noble, i participà en l'expedició del comte Borrell a Còrdova, on perdé la vida. Per les deixes testamentàries podem saber quines eren les seves propietats i veiem que abracen una gran extensió entre el Foix i el Gaià, dins aquestes trobem Albinyana, enclau força avançat.

Un altre cas de repoblació de l'àrea estudiada seria la concessió del castell de Santa Oliva a favor d'Isnabert (doc. 449-496 —26 de juliol de 1012—). Tot seguit de l'expedició a Al-Andalus, Isnabert, un baró de nobles orígens qui sap si enriquit pel saqueig de la ciutat de Còrdova, s'arriscà a establir-se en el lloc amb la seva família i un grup de colons. Per la perillositat de la zona, les condicions van ser força avantatjoses per a l'aprisionador.

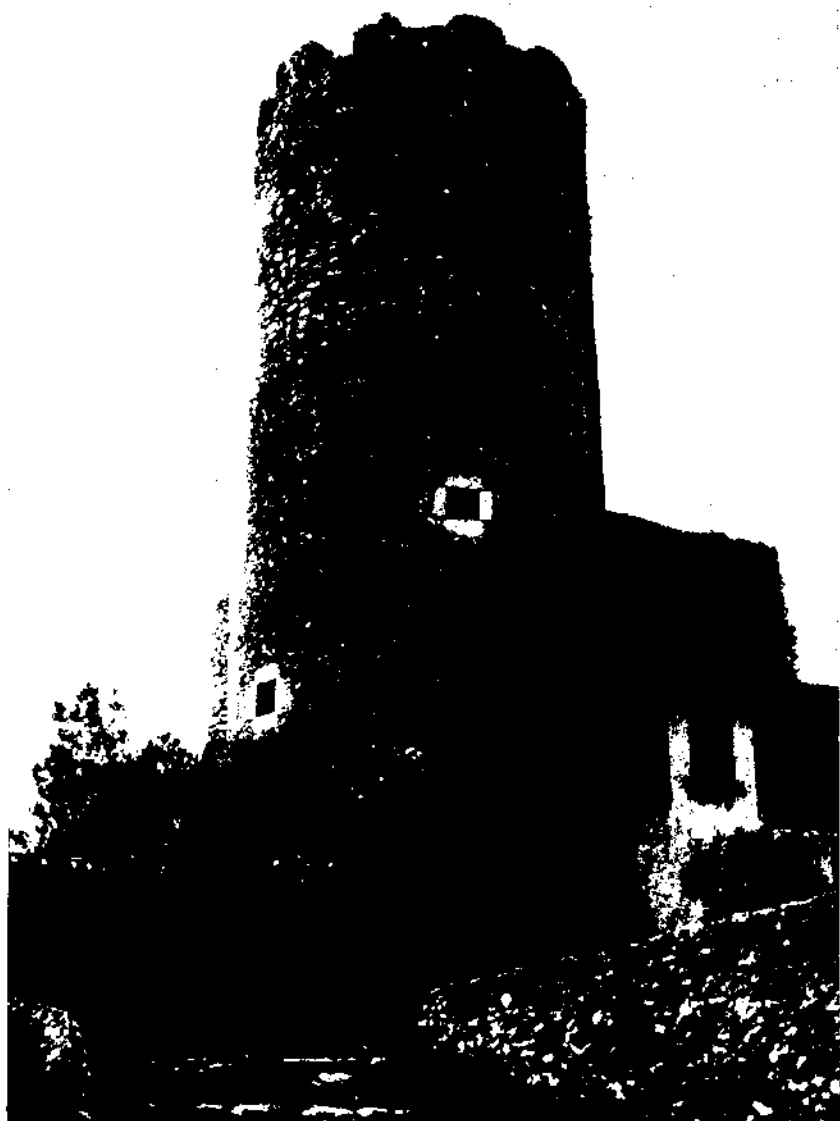
Un cop s'allunyà el perill de nous atacs, la revalorització d'aquestes terres despertà de nou l'interès pels decaiguts drets de Sant Cugat sobre aquestes, i provocà conflictes ventilats en llargues i inacabables sessions judicials, punt central d'aquest petit estudi.

El primer exemple, el trobem al maig del 1011 amb un plet entre St. Cugat i Geribert (germà d'Adalbert mort a Córdova). Geribert pretengué la successió de les terres del seu germà pel dret de l'herència paterna. Sant Cugat s'hi oposà i obtingué una sentència favorable davant la cort comtal de Barcelona (doc. 437). Els drets de Geribert es basaven no sols en la potestat paterna sobre les marques erms —potestat que hauria estat concedida pel comte de la seva casa vescomtal—, sinó en el fet d'haver trobat el dit castell d'Albinyana erm i deshabitat, haver-lo arranjat i ocupat, segons el costum i dret d'aprisió, i haver-lo tingut de per vida.

Més complicades foren les qüestions nascudes al voltant dels erms i els estanys de Calders, entre Albinyana i el mar. La seva tramitació judicial demostra que per la novetat del problema no existia encara una línia jurídica marcada, sinó que es vacil·lava entre solucions diverses. El cas va ser el següent: Galí (vicari de l'antic castell de Sant Martí Sarroca) ocupà i aprisionà aquesta regió. A la seva mort, el 994, les pogué transmetre tranquil·lament al seu fill Guillem. D'altra banda, el monestir de Sant Cugat havia anat a França a recaptar del rei Lotari un precepte que confirmés el del rei Lluís (tot i que a la documentació del cartulari

Document firmat per Mir Geribert autoanomenat "Princep d'Olèrdola".

Torre de l'homenatge del Castell de Bell-lloc o de Sota-ribes. Es considera d'origen pre-romànic del segle X. El primer esment documental és del 990 (foto A. Virella - 1965).

*Porta en forma d'arc de ferradura de la torre del Castell de Sota-ribes.
Es troba situada a vuit metres d'alçada sobre el nivell del terreny
(foto A. Virella - 1965).*

apareix identificat amb el fill de Carlemany, no es tracta d'ell, sinó de Lluís el d'Ultramar); tal precepte s'havia cremat en la ràtzia feta per Almanzor i contenia la donació reial dels predis de Calders al monestir.

El primer plet per aquestes terres, el trobem el 1013 (doc. 452). L'abat Guitart de Sant Cugat acudí davant la cort dels comtes de Barcelona en reclamació dels seus drets sobre Calders. L'assumpte es plantejava com una colisió de drets: la concessió del rei franc al monestir (concessió que pràcticament no s'havia fet mai efectiva) i la presa de possessió com a primer ocupant en virtut del dret d'aprisió. En la lectura del document s'endevina la vacil·lació jurídica del cas i s'opta per resoldre'l, no en forma de sentència sinó de consell, tenint en compte que feia de mal dir quin dels dos era el millor dret, i reconeixent la dificultat i els riscos de l'aprisió, decidir de partir les terres. La repartició no va ser equitativa, la balança es decantà a favor d'Adelaida, vídua de Guillem i els seus fills (nets de Galí, el primer aprisionador).

Sant Cugat no devia quedar gaire content amb aquesta solució. El 1017 tornen a portar l'assumpte davant la cort del palau comtal de Barcelona (doc. 464). Les al·legacions jurídiques de les parts van ser les mateixes —concessió reial contra aprisió—. Aquest cop el tribunal enfocà la qüestió des d'un punt de vista diferent: considerarà que els possibles drets de la concessió reial havien decaigut per falta d'ús, car feia molts anys que les terres restaven ermes, i com que era sabut que les terres ermes pertanyien al príncep, fou judicat que calia que es retornessin a ell, s'obrà en conseqüència i els terrenys van ser adjudicats al comte de Barcelona, considerat el príncep (recordem que assistim a una època d'ascens polític de la casa comtal de Barcelona); aquest aleshores les concedí a Sant Cugat i se'n retingué el senyoriu.

Nou problema: el 1012 St. Cugat havia fet la concessió de Santa Oliva a Isnabert (que ja hem comentat) i ara quedava anul·lada, ja que es considerava que l'abat no l'havia poguda fer perquè el predi no era seu aleshores, i que el comte no l'havia poguda confirmar perquè ignorava que fos seu. Com que ara l'abat rebia les terres directament del príncep, en podia fer el que volgués en qualsevol moment, i li quedaven, doncs, les mans lliures per a nous establiments.

En tot això podem observar com els jutges del comte de Barcelona començaven a afinar la seva subtilitat jurídica.

Castell de Santa Oliva. El primer esment és del 938. L'obra que es conserva es pot considerar del segle XII, amb un exterior típicament romànic (foto Arxiu Cuyàs - 1971).

Castell de Montmell. Avui d'aquest castell, no en queda pràcticament res. És de tots els castells penedesencs l'emplaçat a més altura en un lloc privilegiat d'observació vers el Camp de Tarragona. L'esment més antic és del 974 (foto Arxiu Joan Virella - 1972).

El 1033 tornem a trobar la reobertura d'aquest cas. Dispòsia, la filla de Guillem de Sant Martí Sarroca i d'Adelaida (neta de Galí), s'havia casat amb Mir Geribert, nèt per part de mare del comte Borrell de Barcelona, el qual ja hem trobat barallant-se amb St. Cugat per la possessió d'Albinyana. Mir era un personatge considerable que pretenia dominar tot el Penedès. Amb aquest casament augmentava la seva força. Mir cregué que les sentències donades a la seva sogra eren injustes. Va al·legar que s'havia abusat d'ella pel fet de ser una dona vídua i d'uns menors, i va tornar a suscitar judicialment la qüestió del terme de Calders; deia que obrava en representació del seu fill Guillem (renèt de Galí). Era la tercera vegada que la cort jutjava el mateix assumpte: en Mir devia tenir un fort poder per aconseguir que no s'al·legués l'excepció de la cosa jutjada. L'enfocament de la qüestió tornà a variar: ara es tractava de determinar el millor dret segons la prioritat cronològica del títol —l'aprisió de Galí o el precepte reial amb la donació a St. Cugat—. De la tramitació del plet es dedueix que l'aprisió devia haver estat feta abans del precepte de Lotari a Sant Cugat (gener-febrer del 986), que era el document que els monjos conservaven; perquè aquests poguessin demostrar la major antiguitat del seu títol calia que provessin que la donació de Calders ja constava en l'anterior precepte del rei Lluís, que es cremà llavors de la caiguda de Barcelona; això sols es podia fer a base de testimonis que l'haguessin vist. Sant Cugat aportà el testimoni de tres persones: Gelmir, Guil·larà i Gondemar. Mir Geribert volgué anul·lar la prova infamant i acusant els testimonis:

- Gelmir era un sacerdot que es féu monjo, rebé les ordres però va apostatar; va retornar al món exterior i va prendre concubines amb les quals va tenir fills.
- Guil·larà adulterà amb muller de tercer i ho reconegué davant la cort.
- Gondemar havia abandonat el cristianisme i adoptà la fe muthleemítica i s'havia fet circumcidat.

Sembla que les proves aportades no van ser considerades suficients; Mir també intentà que fossin rebuts testimoniatges de l'aprisió però no se'n va sortir i va acabar per no comparèixer a les citacions del tribunal. La sentència va ser a favor de la prioritat de St. Cugat.

Vint anys després tornem a trobar un altre plet: es tracta d'una disputa entre Guitart, l'abat de St. Cugat, i Bernat, fill d'Hodegari, sobre els termes de Calders, Santa Oliva i Castellet (data: 19 de juliol de 1037 - doc. 545). En aquest plet podem observar un nou tipus de procés judicial, «el

Castell de Marmellar. Típic castell roquer romànic. Es conserven alguns panys de paret esmerlats en bon estat malgrat la ruïna gairebé total del seu conjunt. Les construccions més antigues que es conserven daten del segle XI així com el primer esment documental (foto Arxiu Joan Virella - 1971).

judici de Déu»; aquest consistia a deixar a la saviesa divina, sempre superior a la humana, la resolució del cas. La prova escollida va ser l'anomenada «per albatum». Es tractava de submergir dos infants en aigua, un representant de cada banda; el que s'ofegués perdia el plet, i si no se n'enfonsava cap dels dos, o tots dos, les propietats disputades es dividirien. El resultat de la prova va ser favorable a Bernat Otger, però tampoc del tot negatiu a St. Cugat. La partició va quedar en 2/3 per a Bernat i 1/3 per al monestir. Davant aquests fets és fàcil pensar en un fort poder del fill d'Hodegari, ja que aconsegueix sortir beneficiat d'un plet amb el cenobi; però es pot entendre: a l'abat i els monjos no els interessava una guerra (possibilitat que queda remarcada en el document), sinó que, ben al contrari, busquen la pacificació de la zona que cada cop adquiria més valor. A partir d'aquí el monestir inicia tota una sèrie de concessions als senyors de la zona, sota la modalitat de la meitat en alou i l'altra meitat en feu, i fins a tres generacions. Tals casos són el del castell de Calders, concedit a Bernat Gelmir el 1037, el del castell d'Albinyana, també concedit a un Bernat el 1044, i el de la infeudació a

Bernat Otger, el protagonista de l'esmentada disputa, de les terres que causaren aquesta; això va ser per l'agost del 1044, només 7 anys després (docs. 544, 553 i 571 respectivament). El buidat d'aquests documents ens fa adonar de com havia variat el valor d'aquests castells de frontera en 30 anys. Ara les facilitats per a la repoblació ja no hi són presents i les obligacions són més nombroses i més dures. Recordem que a la Corona d'Aragó s'estava consolidant el feudalisme.

Durant el regnat de Berenguer I i Ermengol III la frontera va arribar fins al Gaià. La marca ja s'havia desplaçat. En els anys que segueixen, observem la instal·lació poblacional en aquesta àrea. Sorgiren nous nuclis i es reforçaren els anteriors. Un exemple de l'expansió de l'hàbitat humà, el trobem en el sorgiment del Vendrell al peu de Calders (la primera referència és del 1037, doc. 545) i de Sant Salvador (any 1054, doc. 662).

A finals del s. XI i al llarg del XII les possessions del monestir de St. Cugat es van regularitzant sota l'organització feudal (docs. 1.129, 1.132 i 1.145). Les àrees assenyalades anteriorment van quedar infeudades de manera vitalícia a uns determinats senyors. Els conflictes s'havien acabat. A partir d'aquest moment, en la documentació del cartulari, a part de les concessions acabades de citar, les referències a l'àrea penedesenca només les trobem en les confirmacions de les propietats del cenobi per part del papa de Roma Urbà II al desembre de 1098 i Calixt II al febrer de 1120 (docs. 774 i 849).

Veiem, doncs, que a finals del s. XI-principis del XII la configuració del territori ja està estabilitzada i regularitzada; la frontera avançava cap al sud i cap a ponent.

BIBLIOGRAFIA

- CARTULARI DE SANT CUGAT DEL VALLÈS. Edició de Josep Rius. C.S.I.C., Barcelona, 1945. Vols. 2 i 3, i l'Índex; editat pel Ministeri de Cultura (Dirección General de Bellas Artes, Archivos y Bibliotecas, subdirección general de archivos. Madrid, 1981).
- ABADAL I VINYALS, Ramon, *L'abat Oliva i la seva època*. Ed. Aedos, Barcelona 1962 (3ª edició).
- FONT I RIUS, *Cartas de repoblación y franquicia*. Ed. CSIC, Barcelona, 1969 (Publicaciones de la Sección de Barcelona). Vol. I.